This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

DOI: 10.46352/23036974.2025.57
UDK / UDC: 327(410:497.6)"18"
94(497.6)"18"
Izvorni naučni rad / Original scientific paper
Primljen / Received: 27. 6. 2025.
Prihvaćen / Accepted: 7. 11. 2025.

SALMEDIN MESIHOVIĆ*

Novi prilozi historiografiji Velikog Ilirskog ustanka – GLAD

Apstrakt

Uzroci Velikog Ilirskog ustanka su bili ekonomske, socijalne i eksploatacijske naravi, dok je povod bila regrutacija vojnika iz dinarskog planinskog područja provincije Ilirik. Ali ubrzavanju izbijanja Ustanka je doprinijela i pojava gladi koja je pogodila Europu i Mediteran. Ova oskudica namirnica se osjećala i u narednih nekoliko godina. Moguće je da su razlozi gladi bili klimatski poremećaji, odnosno izvjesno zahlađenje. Informacije o gladi u periodu od 5. do 10. god. n. e. pojavljuju se u kronološkim tablicama Jeronima iz Stridona, Eusebija iz Cezareje te u djelima Kasija Diona, Veleja Paterkula i Plinija Starijeg. Glad je pogodila i ustanike, koji su dodatno bili ugroženi sa Tiberijevom strategijom "sržene zemlje". Stanje sa snabdjevanjem hranom se počelo popravljati tek u drugoj deceniji prvoj stoljeća nove ere.

Ključne riječi: Ilirik, glad, Veliki ilirski ustanak, August.

Abstract

The causes of Great Illyrian Uprising were economic, social and exploitative in nature, while the motive was the recruitment of soldiers from Dinaric mountain area of province of Illyricum. But the emergence of famine that affected Europe and the Mediterranean also contributed to acceleration of outbreak of the Uprising. This shortage of food was also felt in the next few years. It is possible that reasons for the famine were climatic disturbances, i.e. a certain cooling. Informations about hunger in period from 5th to 10th AD, appear in the chronological tables of Jerome of Stridon, Eusebius of Caesarea, and in the works of Cassius Dio, Veleius Paterculus, and Pliny the Elder. Famine also affected the insurgents, who were additionally threatened with Tiberius' "scorched earth" strategy. The situation with the food supply began to improve only in the second decade of the first century AD.

Key words: Illyricum, famine, Great Illyrian Uprising, Augustus.

* Salmedin Mesihović, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Franje Račkog 1, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina, email adresa: salmedin.mesihović@ff.usa.ba.

Zavidan dio svoga života, karijere i znanstvenog rada posvetio sam detaljnom istraživanju povijesnog fenomena Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e., sa zaključcima i rezultatima sukcesivno objavljivanim u posljednje dvije decenije.[1] Nakon svega toga, stekao se i utisak da se, sve što se moglo izreći o Velikom Ilirskom ustanku na osnovi do danas dostupne izvorne građe, i zapisalo i objavilo. To bi podrazumijevalo i tezu po kojoj bi se sa do danas rekonstruiranim historiografskim narativima ili definiranim zaključcima teško moglo nešto kvalitetno novo dodati ili radikalnije, suštinskije izmijeniti u smislu postizanja ili bar približavanja povijesnoj istini, izuzev, naravno, ukoliko ne dođe do pronalaska nekih sasvim novih literarnih izvornih informacija (u formi većeg, manjeg ili bar fragmentiranog narativa), epigrafskih spomenika i arheoloških nalaza koji bi se mogli povezati ili bar dovesti u kontekst povijesnog fenomena Velikog Ilirskog ustanka. Međutim, uvjerenje kako smo dostigli neki vrhunac u okviru trenutnih mogućnosti, često bude pogrešno. I u skladu sa Jungovom sinkronizacijom, nekad se ipak stvori takva konstalacija odnosa u kojoj se poslože stvari koje bi u nekim drugim kontekstima prolazile ili prošle neprimjećeno. I tako se počinju otvarati kapije novih paradigmi i otkrivanja vidika novih historiografskih horizonata. I upravo se to i desilo i u slučaju Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e., i sa spoznajama koje se dotad nisu uopće povezivale sa ovim povijesnim fenomenom.

Tijekom rada na knjizi[2] o atentatu na Gaja Julija Cezara Germanika, zvanom Kaligula, trećem po redu principsu Rimske države, naišao sam i na informaciju o tome kako je on na samom početku svoje vladavine bio donio vrijednu i popularnu odluku o tome da historiografska i druga djela i spisi autora Tita Labijena[3], Kasija

[1] O Velikom Ilirskom ustanku: Mesihović 2008; Mesihović 2009a; Mesihović 2009b; Mesihović 2009c; Mesihović 2010a; Mesihović 2010b; Mesihović 2011a; Mesihović 2011b; Mesihović 2011c; Mesihović 2011c; Mesihović 2012; Mesihović 2014, 28–55; Mesihović 2014a, Mesihović 2014b; Mesihović 2015, 1364–1373; Mesihović 2016; Mesihović 2017; Mesihović 2018; Mesihović 2018a; Mesihović 2018b; Mesihović 2018c; Mesihović 2020; Mesihović 2020c, 107–123; Mesihović 2023; Mesihović 2025; Mesihović, Šačić 2015, 207–230; Šačić Beća et al. 2021, 160–200.

[2] Mesihović 2024.

[3] *Titus Labienus* je bio govornik i historičar u Augustovo doba. Zbog svog oštrog, snažnog i neumoljivog stila, invektivnih govora i načina života dobio nadimak *Rabienus* ("Bijesni"). Imao je otvoreno prorepublikanske stavove koje je izražavao i u govorima i u historijskim djelima. Zalagao se za slobodu govora i slobodu da piše kako on želi, a ne kako nova principatska uprava želi ili dozvoljava. Između 6. i 8. god. n. e. u Senatu je održano suđenje Titu Labijenu i njegovom historiografskom radu. Osuđen je na to da mu se djela spale na lomači. Nakon odluke Senata o spaljivanju njegovih knjiga, Tit Labijen je izvršio samoubistvo. Međutim, odluka Senata, donesena po želji Augusta, nije provedena u potpunosti. Neki od njegovih prijatelja i kolega učenjaka su, rizikujući svoje živote, uspjeli da sakriju njegova djela i decenijama kasnije ono što je Tit Labijen zapisao se smatralo standardnim udžbeničkim materijalom u vrijeme Kvintilijana (*Marcus Fabius Quintilianus*, živio cca. 35. – 100. god. n. e.).

Severa[4] i Kremucija Korda[5], koja su senatskim zaključcima (za vrijeme prethodnih principepsa Augusta i Tiberija) trebala bila zabranjena i uništena, mogu ponovno biti sabrana, objavljena, posjedovana i čitana.[6]

Procesi Labijenu i Severu su se desili upravo u periodu zamaha Velikog Ilirskog ustanka, i bili su jasni pokazatelji pooštrovanja augustovskog režima koji se u to vrijeme, za razliku od prethodnih decenija (bar od oficijelne uspostave principatskog sustava u januaru 27. god. p. n. e.), više nije ustručavao ni od direktne, jasne i otvorene cenzure i progona na osnovi izgovorene ili zapisane riječi. To što se sada vlast usudila i da ide na zabranu, zapljenu i uništavanje historijskih djela, prakse dotada nezamislive u rimskom svijetu,[7] samo zato što joj se nije sviđalo šta tamo piše, govori u prilog tome kako se u tim godinama desio prelom u načinu ophođenja prema svemu onome što se smatralo da je opozicija ili bi moglo biti oponentsko prema Augustu, njegovom zavještanju, *regnatrix* familiji, Principatu (kao obliku vladavine) i dominantnom političkom, društvenom, socijalnom, ekonomskom i kulturološkom sustavu. Sada se zauzeo iznimno represivniji i neumoljiviji stav koji nije prezao ni od progona i uništavanja. To bi dokazivalo i progonstvo pjesnika Ovidija Nasa koje se desilo upravo u tom periodu.[8] Morao je postojati neki razlog ili razlozi koji su doveli to ovakve situacije, vremenski usklađene sa izbijanjem i razvijanjem Velikog Ilirskog ustanka. Nesumnjivo su te dvije povijesne okolnosti uzročno-posljedično vezane. Od 6. god. n. e. situacija u Rimskoj državi i u okvirima principatskog sustava se naglo pogoršala, i *pax* je prestao biti režimska ideja vodilja. Nastupile su godine iskušenja koja su se dobrano osjećale i u najvišim slojevima društva rimskog svijeta, uključujući i onu elitu iz senatorskog i viteškog reda. Uostalom, ustanak koji je izbio, rezultirao je stvaranjem organiziranog neprijateljskog Saveza koji je pod svojom kontrolu stavio golema područja južnog dijela tadašnje

[4] *Titus Cassius Severus*, orator i pisac koji je živio u doba principepsa Augusta i Tiberija. Prvo je 7/8. god. n. e. prognan na otok Kretu, odakle je 24. god. n. e. prognan na mali otok Serif gdje je i umro 32. god. n. e. Djela su mu bila zabranjena.

[5] *Aulus Cremutius Cordus*, historičar koji je živio u doba principepsa Augusta i Tiberija. Imao je prorepublikanska osjećanja. Senat je donio odluku da mu se pisani opus uništi spaljivanjem na lomači. Kremucije Kord je izvršio samoubistvo. Optužba i presuđivanje Kremuciju je rezultat spletki tada svemoćnog zapovjednika (prefekta) pretorijanske garde Sejana. Kremucijeva kćerka Marcija je uspjela da sakrije i tako sačuva njegovo djelo kako bi ga mogla dati objaviti kada ga Kaligula rehabilitira.

[6] Sve. *Cal*. 16.

[7] O rimskom svijetu v. Mesihović 2015; Mesihović 2020a; Mesihović 2020b; Mesihović 2020c; Mesihović 2021a; Mesihović 2021b; Šačić Beća et al. 2021.

[8] Mesihović 2008; Mesihović 2020a.

provincije Ilirik. A ta područja su bila u neposrednoj i kopnenoj i morskoj blizini Italije, metropole imperija. Zaustavljena je i planirana ekspanzija imperija kako bi skratila linija europske granice potpunim zauzimanjem Germanije, otežana je u značajnoj mjeri i komunikacija i sa bogatim i bitnim provincijama istočno od Jonskog mora, dunavska granica je ugrožena, a u svrhu potreba rata, kojeg se nije željelo niti planiralo, mobilizirani su golemi resursi u ljudstvu, materijalu, novcu, energiji i nervima. August i njegovo neposredno okruženje su počeli osjećati da gube kontrolu nad situacijom.

Tako je priča o revitalizaciji nekoć zabranjenih historiografskih djela vodila ka dobu kada se desio njihov progon, to je onda otvorilo priču o tome zašto i kako se to dešavalo, što je zatim po logici Jungove sinkronizacije vodilo i povezivanju sa glavnim povijesnim fenomenom koji se odvijao upravo u tom dobu, a to je bio Veliki Ilirski ustanak. To zatim kao posljedicu razvijanja sinkronizacije vodi ka otvaranju kompletne dostupne izvorne baštine iz tih godina i nailazi se na niz informacija koje u novoj konstalaciji odnosa itekako imaju smisla biti uvezane i sa Velikim Ilirskim ustankom i sa zaoštravanjem unutarpolitičke situacije. U prvom redu to se odnosi na natuknice iz kronoloških tablica.

Zapisi iz kronoloških tablica

Jeronim[9] iz Stridona je u svojoj Kronici za period od 1. godine 196. Olimpijade, odnosno 5. god. n. e. do (zaključno) 1. godine 197. Olimpijade, odnosno 9. god. n. e. ostavio sljedeće kronološke natuknice:

2022. godina Abrahama[10] = Druga godina 196. Olimpijade = 49. godina Augusta[11] = 2. godina Arhelaja[12] = odgovara 6. god. n. e. po modernom računjanju

[9] Jeronim je bio autor čitavog niza literarnih djela i pisama, kao i prijevoda s grčkog jezika. Najvažnija njegova djela su prijevod Biblije na latinski (*Vulgata*), "Kronika" (*Chronicon* ili *Temporum liber*), *De viris illustribus*, mnogobrojni komentari i hagiografije.

[10] Računa se od pretpostavljene godine rođenja Abrahama.

[11] Vjerojatno se računa od 19. VIII. 43. god. p. n. e. kada je Oktavijan, kasniji August, po prvi put stupio na konzulsku dužnost.

[12] *Herod Archelaus* je živio od 23. god. p. n. e. do cca. 18. god. n. e. Sin jevrejskog kralja Heroda I. Velikog, i etnarh (vladar) levantinskih pokrajina Judeje, Samarije i Judeje. Vazal Rimske države. Nakon što ga je August detronizirao, poslan je u egzil u galski grad *Vienna*, a njegove pokrajine su pretvorene u rimsku provinciju. Jeronimova kronologija je ovdje netačna, jer je Arhelaj vladao od cca. 4. god. p. n. e. do cca. 6. god. n. e. Po Jeronimovoj kronološkoj tablici Herod Veliki je umro 3. god. n. e., dok je njegovu kraljevinu August podijelio među njegovim sinovima (sa titulama etnarha) 5. god. n. e., što je onda dovelo do poremećaja u kronologiji jevrejskih vladara.

vremena: *Fames Romae ita ingens facta, ut quinque modii venderentur denariis XXVII semis.* ("U Rimu zavlada tako velika glad da se pet modija[13] prodaje za 27,5 denara[14].") Po ovoj računici nešto više od 43 litre zapremine pšenice ili neke druge žitarice se prodavalo za 110 sestercija.[15]

2023. godina Abrahama = Treća godina 196. Olimpijade = 50. godina Augusta = 3. godina Arhelaja = odgovara 7. god. n. e. po modernom računjanju vremena: *Tiberius Caesar Dalmatas, Sarmatasque in Romanam redigit potestatem*. ("Tiberije Cezar vraća Dalmate i Sarmate pod rimsku vlast.")

2025. godina Abrahama = Prva godina 197. Olimpijade = 52. godina Augusta = 5. godina Arhelaja = odgovara 9. god. n. e. po modernom računjanju vremena: *Athenienses res novas contra Romanos molientes opprimuntur, auctoribus seditionis occisis.* ("Atenjani koji su se pobunili protiv Rimljana su slomljeni, a pokretači pobune ubijeni".)

Jeronim je kao osnovu za svoju kronološku tablicu imao drugi dio "Kronike" od Eusebija[16], ranokršćanskog episkopa Cezareje. On je Eusebijevu kronološku tablicu preveo sa grčkog na latinski jezik, uz preradu, dodatke i nastavak za period od 325. do 379. god. n. e. Međutim, u kronološkim tablicama za navedene događaje postoje razlike u kronološkim natuknicama između Jeronima i Eusebija. Po Eusebiju navedeni događaji se nalaze u sljedećim natuknicama:

[13] Rimska mjera za volumen suhih materija, odgovara cca. 8,73 litre.

[14] Srebrena kovana nominacija Rimske države. U vrijeme Augusta njegova vrijednost je bila 4 sestercija ili 16 asa, i težio je oko 3,9 grama. Za razliku od republikanskog doba, od monetarne rekonstrukcije iz augustovskog doba sestercij više nije proizvođen u vidu malog srebrnog novčića, nego je to sada bila teža mesingana kovanica cca. 25–28 grama. Mesing je legura bakra i cinka, i ima pomalo sjajnu, "zlatkastu" boju pa su ga zato Rimljani i zvali *orichalcum/aurichalcum.* O rimskom novcu za vrijeme Augusta vid., Cohen 1859–1868; Cohen 1880–1890; Cohen 1880-1892; Mattingly 1923-1984; Mattingly 1923-1994. Mattingly 1968–1978; Jamušakov 2001.

[15] Iznos plate redova legionara koji je ustanovio Julije Cezar u visini od 225 denara/9 zlatnika/*aurei* godišnje je više-manje ostala ista i u vrijeme augustovskog režima. Plata redova auksilijara pješadinca je iznosila cc188 denara.

[16] *Eusebius*, živio 260/265. – 339/340. god. n. e., koji je bio blizak dominusu Konstantinu, napisao je Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία; *Historia Ecclesiastica* ili *Historia Ecclesiae* ("Historija Crkve" u 10 knjiga), životopis cara Konstantina i Παντοδαπὴ Ἱστορία ("Kronika"), tj. kratki pregled događaja iz svjetske povijesti, izložen komparativno kronološki. Kronika je podijeljena na dva dijela, i to: 1. Kronografija (Χρονογραφία, *Chronographia*), 2. Kanoni (Χρονικοὶ Κανόνες, *Chronikoi kanones*). Djelo na originalnom grčkom jeziku je bilo u potpunosti nedostupno i rekonstruira se pomoću sažetaka kasnijih romejskih kronografa. Oba dijela su ipak u potpunosti dostupna u jermenskom prevodu. Kronološke tablice drugog dijela su dostupne i u latinskoj preradi, dopuni i modifikaciji Jeronima iz Stridona. Pored navedenih djela, Eusebije je napisao i niz martologija, epistula, *Onomasticon* ("Ili o imenima mjesta u svetim spisima"), apologetskih, doktrinalnih i drugih radova, bavio se uređivanjem i editiranjem biblijskih tekstova.

2022. godina Abrahama = Treća godina 196. Olimpijade = 758. godina od osnivanja Grada = 49. godina Augusta = 2. godina Arhelaja = odgovara 6. god. n. e. po modernom računjanju vremena: *Tiberius Caesar Dalmatas, Sarmatasque subegit.*[17]

Prva godina 197. Olimpijade = 2025. godina Abrahama = 760. god. od osnivanja Grada = 52. godina Augusta = 5. godina Arhelaja = odgovara odgovara 9. god. n. e. po modernom računjanju vremena: *Fames Romae ita ingens facta, ut venderetur ex cibariis modius unus denariis septem et viginti semis*.[18]

Druga godina 198. Olimpijade = 2029. godina Abrahama = 765. godina od osnivanja Grada = 56. godina Augusta = 9. godina Arhelaja = odgovara 14. god. n. e. po modernom računjanju vremena: *Athenienses ab arrogantia res novas moliendi cessarunt, auctoribus seditionis supplicio affectus.*[19]

Sam Eusebije je koristio kao svoje vrelo, danas nedostupno, i historijsko djelo *Chronographiai* od ranokršćanskog pisca Seksta Julija Afrikanca[20], koje je pokrivalo period od abrahamističkog shvatanja nastanka svijeta do 221. god. n. e. Naravno, oskudni fragmenti "Kronografije" Seksta Afrikanca ne dopuštaju da sa izvjesnom sigurnošću možemo tvrditi da su citirane kronološke natuknice iz Eusebijeve kronike sadržajno naslonjene, i, ako jesu, u kojoj mjeri, na kronološke odrednice iz djela Seksta Afrikanca.

Jeronimovu "Kroniku" su nastavili i drugi kasnoantički, ranosrednjovjekovni i romejski pisci i kroničari, kao što su Prosper iz Akvitanije[21], Kasiodor[22], Komes

[17] Latinski prijevod (sa jermenskog) je preuzet iz izdanja Eusebijeve "Kronike" iz 1818 (v. Bibliografija): Տիբերիոս կայսր զդաղ . մատս և զսարմատս ընդձեռամբ հնազանդեաց

[18] Latinski prijevod (sa jermenskog) je preuzet iz izdanja Eusebijeve "Kronike" iz 1818 (v. Bibliografija): ՚ի Հռոմ` սաստիկ սով ե ղև , մինչև վաճառել յռոճ կացն գրիւ մի ՝ քսան և եօթն դենարի և կիսոյ

[19] Latinski prijevod (sa jermenskog) je preuzet iz izdanja Eusebijeve "Kronike" iz 1818 (v. Bibliografija): և թենացիք ձեռներէց ՚ի կռիւ լինելը դադարեցին՝ ՙի պատժել կռուարարացն

[20] *Sextus Julius Africanus*živio od cca. 160. do cca. 240. god. n. e. Kao jedan od prvih ranokršćanskih historičara imao je svojim zapisima veliki utjecaj na kasnije ranokršćanske i crkvene historičare i kroničare.

[21] *Prosper Aquitanus* ili *Prosper Tiro,* živio od cca. 390. do cca. 455. god. n. e.

[22] *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*; cca. 485. – cca. 585. god. n. e.) je spadao u red najobrazovanijih i najistaknutijih osoba VI. st. n. e. u Italiji kojom je vladala ostrogotska dinastija Amala. On je inače obnašao za vrijeme vladavine Amala čitav niz visokih, odgovornih i moćnih dužnosti. Javnu karijeru je započeo kao *consiliarius* svoga oca dok je ovaj služio kao prefekt Italije. Nakon toga bio je i *quaestor sacri palati*, konzul, *magister officiorum* i konačno prefekt pretorije. Iako je bio odani i predani katolik, pokušavao je da poveže klasične književne tradicije sa kršćanskim, katoličko-ortodoksnim naukom. Bio je vrlo plodan pisac i napisao je: *Laudes, Chronica*, Gotsku historiju (sačuvanu samo u Jordanesovoj skraćenoj verziji), *Variae epistolae, Expositio psalmorum, De anima, Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum, De Artibus ac Disciplinis Liberalium Litterarum, Codex Grandior*.

Marcelin,[23] Viktor od Tutuna,[24] Georg Sinkel[25], Georg Kedren[26], autor "Uskršnje kronike".[27] Od navedenih autora koji se naslanjaju na kroničarski niz od Sesta Julija Afrikanca, izvjesna dešavanja koji bi se mogla dovesti u neku kontekstualnu vezu sa Velikim Ilirskom ustankom spominje još Kasiodor, koji navodi kako se u konzulskoj godini (*ordinarii*) Lucija Valerija Mesale Volesa[28] i Gneja Kornelija Cine Magnusa[29] (5. god. n. e.) desila velika poplava rijeke Tiber koja je trajala osam dana i nanijela golemu štetu ljudima i domovima u Gradu: *His conss. per dies octo Tiberis impetu miseranda clades hominum domorumque fuit.*

Kasije Dion u svome narativu za godine Velikog Ilirskog ustanka, koji je trenutno i najbitnije historijsko vrelo za ovaj povijesni fenomen, pojavu gladi spominje na više mjesta. Tako za 5. god. n. e. navodi i sljedeće: "U ovo vrijeme, za vrijeme konzulata Kornelija i Valerija Mesale, dogodili su se snažni potresi i Tiber je odnio most i učinio grad plovnim sedam dana. Također je došlo do djelomične pomrčine sunca i nastupila je glad." [30]

Za narednu konzulsku godinu Emilija Lepida[31] i Lucija Aruncija[32] (6. god. n. e.) Kasije Dion navodi i sljedeće: "To nije bio jedini izvor nevolja za Rimljane,[33]

Kasiodorova produkacija jasno ukazuje na obnovu antičke kulture za vrijeme ostrogotske vladavine, što će biti zaustavljeno rekonkvistom Justinijanovih trupa i brutalnim ratom dvodecenijskim ratom koji je uslijedio. Njegovu "Povijest Gota", iskoristio je Jordanes, inače historičar gotskog porijekla.

[23] Historijske podatke pruža i kronika Komesa Marcelina. Od Marcelinovih djela sačuvana je samo Kronika koja je prvi put izašla 518. godine, a zatim je proširena događajima koji su se desili do 534. godine. Kasiodor ga navodi i kao autora još dva djela *O značajkama razdoblja i položaja mjesta* i *O gradu Konstantinopolu i gradu Jeruzalemu* koja nisu sačuvana. Marcelinova Hronika je nastavak Kronike sv. Jeronima.

[24] *Victor Tunnunensis*, umro cca. 570. god. n. e., episkop sjevernoafričkog grada Tununa i kroničar.

[25] Georg Sinkel živio kraljem VIII. i početkom IX. st., bio je romejski kroničar, monah i crkveni dužnosnik. Napisao je kroniku svjetske povijesti pod naslovom Ἐκλογὴ Χρονογραφίας.

[26] Georgije Kedren (8živio u XI. st.) je bio romejski historičar. Oko 1050. god. je sastavio djelo "Sažeta historija svijeta" koja je pokrivala periode od biblijskog opisa nastanka svijeta do njegovog vremena.

[27] *Chronicon Paschale* ili *Chronicum Alexandrinum* ili *Constantinopolitanum* ili *Fasti Siculi* je naziv za kršćansku kroniku na grčkom jeziku koja je napisana za vrijeme drugog dijela vladavine romejskog vasilevsa Heraklija (Φλάβιος Ἡράκλειος, vladao od 610. do 641. god.). Anonimni autor je svoju kroniku nazvao "Epitome razdoblja od Adama, prvoga čovjeka do 20. godine vladavine najvećeg augusta Heraklija".

[28] *Lucius Valerius Messalla Volesus.*

[29] *Cnaeus Cornelius Cinna Magnus.*

[30] Cass. Dio 55.22.3,

[31] *Marcus Aemilius Lepidus*

[32] *Lucius Arruntius*

[33] Prije ovog pasusa Kasije Dion je govorio o uvođenju nove vojne blagajne, njenoj financijskoj popuni i u skladu sa tim uvođenju novog indirektnog poreza. August je kako bi osigurao penzioni fond za islužene vojnike (*aerarium militare*) za njegovo punjenje odredio dva posredna poreza, i to 1 % taksu na promet

jer je bila i teška glad. Kao posljedica toga, gladijatori i robovi koji su bili na prodaju[34] protjerani su na udaljenost od stotinu milja, August i drugi dužnosnici otpustili su veći dio svojih pratnji, sudovi su otišli na dopust, a senatorima je dopušteno da napuste grad i odu kamo žele. A kako njihova odsutnost ne bi spriječila donošenje dekreta, donesena je odluka da sve odluke koje donesu prisutni na bilo kojem sastanku budu valjane.[35] Štaviše, konzulari su imenovani da nadgledaju zalihe žita i kruha, tako da se svakoj osobi može prodati samo određena količina. August je, doduše, dao besplatno onima koji su primali ispomoć u žitu, u svakom slučaju opet onoliko koliko su dotad primali. Ali kad ni to nije bilo dovoljno za njihove potrebe, zabranio je čak i održavanje javnih gozbi na njegov rođendan... Sada su mase, uznemirene glađu i porezom i gubicima pretrpljenim u požaru[36], bile loše volje, i ne samo da su otvoreno raspravljale o brojnim planovima za revoluciju, već su noću objavljivale još brojnije pamflete. Pročulo se da je sve ovo isplanirao i vodio neki Publije Ruf, ali sumnja je bila usmjerena na druge, jer kako Ruf nije mogao smisliti niti postići bilo koju od ovih stvari, vjerovalo se da su drugi, koristeći se njegovim imenom, planirali revoluciju. Stoga je izglasana istraga afere i raspisane su nagrade za informaciju. Počele su se nuditi informacije, a i to je pridonijelo metežu u Gradu. To je trajalo sve dok oskudica žitarica nije završila i gladijatorske igre u čast Drusa nisu organizirali Germanik Cezar i Tiberije Klaudije Neron, njegovi sinovi. Jer ovaj znak počasti uspomeni na Drusa utješio je narod, kao i Tiberijeva posveta hrama Kastora i Poluksa, na koju je umetnuo ne samo svoje ime, nazivajući sebe Klaudijanom[37] umjesto Klaudijem, zbog njegovog usvojenja u Augustovu familiju, nego također i Drusovo /ime op. S. M./.[38] Tiberije je, treba objasniti, nastavio voditi ratove, a u isto je vrijeme opetovano posjećivao Grad kad god bi mu se

robe (*centessima rerum venalium*) i 5% nasljednu taksu za svaku vrijednost iznad 100 000 sestercija (*vicessima hereditatium et legatorum*) ukoliko nasljednici nisu bili bliži srodnici ili vrlo siromašne osobe. Ovi indirektni porezi su se odnosili samo na one sa statusom rimskih građana, pogotovu trgovce i one iz bogatijih slojeva. Ovaj je porez za principsa Tiberija smanjen na polovicu. Tac. *Ann.* 1.78; Cass. Dio 55.25.5-6; 56.28.3-4; Smith 1875, 267; 1196; Augtus, *Res Gestae* 1955, 373, fus. *c*; Buchan 1969, 215; Čekić 2002, 58–59; Mirković 2003, 26; Cornell – Matthews 2006, 77. Ovom blagajnom je upravljala Komisija od tri bivša pretora koji su se birali na mandat od tri godine.

[34] Oni koji su bili na tržnicama i nisu imali pravog vlasnika.

[35] Ovom odlukom je ustvari privremeno suspendirano pravilo kvoruma kako bi senatske odluke (dekreti) bile pravovaljane.

[36] Posebice se na spomenute nevolje iz 6. god. n. e. nadovezalo i izbijanje požara koji je zahvatio mnoge dijelove Grada. Ovaj požar je kao direktnu posljedicu imao uvođenje institucije noćnih stražara (*vigiles*)

[37] Uobičajeno za nekoga ko bi bio usvojen u rimskom svijetu.

[38] Ovim činom je Tiberije povezao sebe i brata Drusa i sa Dioskurima.

ukazala prilika. To je djelomice, sigurno, bilo zbog raznih poslova, ali uglavnom zato što se bojao da bi August mogao iskoristiti njegovu odsutnost da pokaže prednost nekom drugom[39]." [40]

Kasije Dion sve ove opise smješta prije govora o izbijanju Velikog Ilirskog ustanka. O tome da su se uvođenje nove blagajne, nestašica žitarica, požar i narodno nezadovoljstvo desili prije izbijanja Ustanka, potvrda bi bilo i održavanje igara posvećenim sjenama Drusa, kao i prisustvo Tiberija u Rimu gdje je posvetio hram Dioskura. Tek nakon toga on odlazi na Dunav kako bi predvodio markomansku vojnu operaciju. I sa počecima razvijanja ove operacije izbija Ustanak u unutrašnjosti provincije Ilirik.

Kasije Dion izvješćuje kako se glad ponovo javila u jeku prve godine Ustanka: "On je sigurno dobro znao da ona nije bila posjednuta od bilo koje božanske moći, nego je to učinila ona namjerno.[41] Ali pošto je stanovništvo bilo užasnuto i zbog ratova i zbog gladi (koja se sada iznenada pojavila), on /August op. S. M./ je također neiskreno vjerovao u opće uvjerenje i nastavio je činiti bilo šta da masu zadovolji, smatrajući takve mjere neophodnim. S obzirom na nedostatak žita, on je imenovao dvojicu konzulara da budu nadzornici za snabdjevanje žitom, dodijelivši im i liktore. I pošto je bila potreba za više novca za ratove i podršku za noćne čuvare, on je uveo porez od 2% na kupoprodaju robova i naredio je da se novac koji se redovito isplaćivao iz javne riznice pretorima koji su priređivali gladijatorske borbe se više ne troši."[42]

Kasije Dion glad u kontekstu ustanka spominje i okviru dešavanja iz 8. god. n. e.: "Ovo su bila postignuća te godine[43]. U godini konzulata Marka Furija i Seksta Nonija, Dalmatinci i Panonci su poželjeli da sklope sporazum /sa Rimskom državom op. S. M./ jer su bili pogođeni prvo sa glađu, a zatim sa bolestima koje su slijedile /glad op. S. M./, jer su upotrebljavali za hranu korijenje i čudne biljke. Oni ipak nisu učinili ikakve pokušaje za to, jer su ih ometali oni koji se nisu nadali da će biti pošteđeni od Rimljana, pa su se čak i u svojoj nevolji još

[39] Npr. Agripi Postumu.

[40] Cass. Dio 55.26.1.

[41] Riječ je o ženi koja je usjekla slova na svojoj ruci i prakticirala neku vrstu proricanja, radi čega je August učinio i zavjet u vezi sa Megalenskijskim igrama. *Megalesia, Megalensia, Megalenses ludi* je bio festival sa igrama koji se slavio u mjesecu aprilu (počinjao 4. IV) u počast Velike Majke bogova (*Cybele*, μεγάλη θεός). O ovim igrama v. Smith 1875, 748.

[42] Cass. Dio 55.31.3-4.

[43] Misli se na 7. god. n. e.

uvijek opirali. I jedan, Skenobard, koji se pretvarao da će promijeniti stranu, i to je javljeno Maniju Eniju, zapovjedniku garnizona u Siskiji. Ali kada je bio spreman da dezertira /iz ustaničkog Saveza op. S. M./, on se uplašio da bi mu prije /prebjegavanja na rimsku stranu op. S. M./ moglo naškoditi."[44]

Kasije Dion navodi i da se u prvoj polovici 9. god. n. e. glad ponovo pojavila u Italiji: "Ali pošto je, uprkos ovim uzmacima[45], ostatak Dalmatinaca podigao se i rat se nastavio i izbila glad u Italiji, ponajviše radi rata, August je poslao još jednom Tiberija u Dalmaciju."[46]

Glad u ustaničkim redovima spominje i Velej Paterkul, i to za 7. god. n. e.: "Dio njihove (ustaničke op. a.) vojske, koji se nalazio pred samim vojskovođom[47] i po našoj volji i na našu korist bio iscrpljen i doveden do pogubne gladi, nije se usudio izdržati ni trenutačnu bitku ni pobiti se s onima koji su nastojali stvoriti priliku za nju i koji su postrojavali bojni red, nego se zaposjevši Klaudijevu planinu[48], branio iz utvrde."[49]

Glad u godinama Velikog Ilirskog ustanka spominje i Plinije Stariji u okviru nabrajanja nedaća koje su pogodile Augusta u posljednjoj deceniji života: "...Bio je tu i dugačak niz nezgoda: manjak novca za vojsku, pobuna u Iliriku, mobiliziranje robova zbog nedostatka mladih muškaraca, epidemija u Gradu, glad u Italiji... Zatim tu je bila nesreća sa Varom i zatim šamar u lice njegovom dostojanstvu, odbacivanje Postuma Agripe pošto ga je usvojio."[50]

Sudeći po navedenim izvadcima iz narativnih vrela, nestašica esencijalnih namirnica (žitarica) i pojava gladi u Gradu, a samim tim i u metropoli Italiji, započela je neposredno prije izbijanja Ustanka i sporadično je ponovo izbijala sve do kraja Ustanka. Ako je bilo gladi u Rimu i Italiji, logično je očekivati da se nešto slično dešavalo i u područjima koja se naslanjaju na imperijalnu metropolu. Zato je moguće pretpostaviti da se nestašica esencijalne namirnice osjećala i u Iliriku. Razlozi višegodišnje nestašice su sigurno uvjetovani nekim

---

[44] Cass. Dio 55.33.1-2.

[45] Germanik je vjerojatno u proljeće 9. god. n. e. pokrenuo veliku ofanzivu u kojoj je zauzeo niz ustaničkih naselja i uporišta, moguće u području Pounja i sjeverozapadnog bojišta, ali je imao goleme gubitke i nije uspio slomiti ustanike niti se probiti sa vojskom u unutrašnjost preostalog ustaničkog područja.

[46] Cass. Dio 56.12.1.

[47] Misli se na Tiberija, koji je bio glavnokomandujući protu-ustaničkih snaga u Iliriku od 6. do 9. god. n. e.

[48] Vjerojatno planinski lanac u središnjoj današnjoj Slavoniji: Psunj-Papuk – Krndija.

[49] Vell.Pat.2.112.3.

[50] Plin. *NH* 8.149-150.

klimatskim poremećajem. Da se nešto dešavalo u tom smislu, možda bi potvrđivala i informacija Veleja Paterkula, da je zima 7/8. god. n. e. bila vrlo oštra (… *asperrimae hiemis…*) u ilirskim zemljama u kojima je on kao jedan od Tiberijevih legata morao prezimiti.[51] Sa uvođenjem problema nestašice hrane i pojave gladi u godine Velikog Ilirskog ustanka, posebice u onom vremenu koje neposredno prethodi njegovom izbijanju, moglo bi govoriti i o modificiranju dosadašnjih historiografskih zaključaka o uzročnoj liniji koja je kao posljedicu imala izbijanje rata u Iliriku. Dosadašnji zaključak o izbijanju Ustanka se temeljio na tome da su do toga doveli eksploatacijski, ekonomski i socijalni uzročnici,[52] dok je povod bilo novačenje radi slanja na dunavsku granicu i učešća u planiranom osvajanju Markomanije. Nesumnjivo su ovi spomenuti uzročnici imali značajno mjesto koje je doprinosilo povećavanju i širenju nezadovoljstva domorodačkog iliričkog stanovništva, ali po svemu sudeći je izbijanje gladi dovelo situaciju do usijanja, kada su se prešle i posljednje linije izdržljivosti. Nestašice su morale imati takvo dejstvo na način razmišljanja kod iliričkih peregrina, posebice onih u gorštačkim, siromašnijim krajevima, da im je svijest bila zaokupljena mislima o neposrednoj egzistencijalnoj opasnosti i ugroženosti. U takvim okolnostima, spremnost za "prelazak preko Rubikona" i upuštanje u rizične avanture, uključujući posebice ratne sukobe, postaje vrlo prijemčiva.

[51] Vell.Pat. 2.113.3.

[52] Ovi uzročnici su se najviše manifestirali u nepripremljenosti i nenaviknutosti iliričkih peregrina u unutrašnjosti na rimski porezni sustav i na prilično liberalno tržište u dijelu svijeta pod rimskim gospodstvom, u prelasku sa poglavito naturalnog na robno-novčani način privređivanja u fenomenu "skupog novca", u otuđenju i eksploataciji rudnih bogatstava, u nelojalnoj konkurenciji stranih trgovaca i njihove robe, u prisustvu zelenaša, u smanjivanju domaće zanatske produkcije, u prisiljavanju na javne radove u vidu kuluka, u regrutaciji mladića u auksilijarne trupe, u snabdjevanju oružanih snaga Države, u naseljavanju kolonista (većinom veterana) na zemljišta domorodačkih zajednica, različitosti u poimanjima privatnog (*res privata*) i javnog (*res publica*) kod domorodaca i Rimljana, naivnost domorodaca u poslovanju sa iskusnijim i prepredenijim doseljenicima iz civilizacijski i ekonomski razvijenijih provincija imperija rimskog naroda.
Na zaključak o navedenim uzrocima historiografiju navode sljedeće izvorne informacije: Cass. Dio 55.29.1 o "Dalmatincima" koji su držani pod nametima poreza; Cass. Dio 56.16.3 odgovor (na pitanje Tiberija zašto su se pobunili) Batona Desitijatskog kako su Rimljani krivi za to, jer su za čuvare svojih stada poslali ne pse ili pastire, nego vukove; Flor. 2.25 opis rimske eksploatacije zlata u provinciji Dalmaciji za vrijeme Augusta.
O detaljnijem, analitičkom pregledu navedenih uzroka izbijanja Velikog Ilirskog ustanka v. Mesihović 2018, 240–249; Šačić Beća et. al. 2021, 163–166.

Summary
New Contributions to the Historiography of the Great Illryan Uprising – FAMINE

The Great Illyrian Uprising represented a turning point in history of Augustan regime. The situation in Roman state and within the framework of Principate system suddenly worsened, and *Pax Romana* ceased to be the regime's guiding idea. That period was difficult for all *imperium*, including Roman elite : among the *regnatrix* family, senators and knights. The Great Illyrian Uprising led to creation of an organized rebel Alliance that brought under its control vast areas of southern part of province of Illyricum. The expansion of Roman empire was stopped, plans to short line of imperial European borders by the complete occupation of Germany terminated, communication with the rich and important provinces east of the Ionian Sea was significantly hindered, Danube border was threatened, and for the purpose of the war, which was neither wanted nor planned, huge resources in manpower, material, money, energy and nerves were mobilized. All these problems lead to aggravation of the internal situation, the level of tolerance towards expression of oppositional views decreased significantly. Even the confiscation and destruction of historical works began, practices unimaginable in the Roman world until then, poet Ovid was sent into exile, and even some members of the *regnatrix* family were sent into exile (as *Agrippa Postumus*, grandson of Augustus). Informations about famine that appeared in that period appear in chronological tables of Jerome of Stridon and Eusebius of Caesarea, Historian Cassius Dio describes in more detail those scant chronological hints about the famine that occurred just before the outbreak of Uprising. He also wrote in his history how this famine occurred in the following years, almost until the end of war in Illyricum. This information is also confirmed by Veleius Paterculus and Pliny the Elder. The previous conclusions about the outbreak of Uprising was based on the fact that it was caused by exploitative, economic and social factors, while motive was recruitment of native soldiers for purpose to be sent to Danube frontier and participate in planned conquest of kingdom Marcomannia. Undoubtedly, these mentioned factors played a significant role in increasing and spreading the dissatisfaction of native Illyrian population, but apparently the outbreak of famine brought the situation to a boil. For natives in Illyricum, last lines of endurance were crossed.

It is very possible that this perennial shortage contributed to strengthening of dissatisfaction among natives in Germania as well, which led to Arminius' uprising in the 9th AD.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

– Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*, (prev. F. W. Shipley), Cambridge (Massachusetts) – London 1955.

– Cassiodorus Senator, *Chronica* ad a. DXIX, in: *Chronica Minora* saec. IV–VII, vol. 2, ed. T. Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 11, Berlin 1894.

– Cassiodorus Senatorus, *Chronica ad a. DXIX.*, *Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII.*, vol. 2, *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi* (*Auct.* ant.) 11, (ed. T. Mommsen), Berlin 1894.

– Cedrenus, *Georgius Cedrenus*, *Ioannis Scylitzae ope, Vol. I–II*, (ed. I. Bekker), Bonn 1838.

– *Chronicon Paschale*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Chronicon Paschale,* (ed. L. A. Dindorf), Bon 1832.

– Chronicon Paschale, *Chronicon Paschale 284–628 AD*, (prev. M. Whitby – Ma. Whitby), Liverpool 1989.

– Dio Cassius, *Roman History, Volume VI: Books 51-55,* (prev. E. Cary – H. Foster), Cambridge (Massachusetts) – London 1917.

– Dio Cassius*, Roman History, Volume VII: Books 56-60,* (prev. E. Cary – H. Foster), Cambridge (Massachusetts) – London 1924.

– Eusebius Pamphilus, Caesariensis episcopi*, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I*, (ed. B. Aucher Ancyranus), Venecija 1818.

– Eusebius Pamphilus, Caesariensis episcopi, *Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II*, (ed. B. Aucher Ancyranus), Venecija 1818.

– Eusebius*, Chronicle*, (prev. R. Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2008.

– Hieronymus, *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia*, (eds. D. Vallarsius – T. Maffeus), Pariz 1883.

– Jerome, *The Chronicle of St. Jerome*, (prev. R. Pearse et al.), The Tertullian Project 2005.

- Lucius Annaeus Florus, *Epitome of Roman History*, (prev. E. S. Forster), Cambridge (Massachusetts) – London 1947.
- Lucije Anej Flor, *Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, (prev. Josip Miklić), Zagreb 2005.
- Marcelin, *Prejasni muž komes Marcelin – kronika,* (prev. B. Kuntić Makvić), Zagreb 2006.
- Pliny the Elder, *Natural History, Volume II: Books 3-7,* (prev. H. Rackham), Cambridge (Massachusetts) – London 1942.
- Svetonius, *Lives of the Caesars, Volume I: Augustus, Tiberius, Caligula*, (prev. J. C. Rolfe), Cambridge (Massachusetts) – London 1914.
- Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, (prev. Stjepan Hosu), Zagreb 1978.
- Tacitus, *The Annals of Tacitus, Books I to VI*, (prev. A. V. Symonds), London – New York 1906.
- Tacit, *Anali, Dio I. knjiga I-VI*, (prev. Z. Doroghy), Zagreb 1923.
- Tacit, *Anali*, (prev. Jakov Kostović), Zagreb 1970.
- Tacit, *Anali*, (prev. Ljiljana Crepajac), Beograd 1970.
- Tacit, *Anali*, (prev. Josip Miklić), Zagreb 2006.
- Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History*, (prev. F. W. Shipley), Cambridge (Massachusetts) – London 1955.
- Gaj Velej Paterkul, *Rimska povijest,* (prev. Josip Miklić), Zagreb 2006.

LITERATURA

- Buchan, J. 1969. *Imperator Avgust*. Subotica – Beograd: Minerva.
- Cohen, H. 1859–1868. *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées Médailles impériales, 1-8 vol*. Paris : Rollin et Feuardent.
- Cohen, H. 1880–1890. *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées Médailles impériales, 8 voll.,2nd edition*. Paris: Rollin et Feuardent.
- Cohen, H. 1880-1892. *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées Médailles impériales, vol. I (De Pompée à Domitien, 67 avant J.-C. à 96 après J.-C.).* Paris: Rollin et Feuardent.

- Cornell, T, Matthews, J. 2006. *Atlas of the Roman World*. London : Angus Books Ltd.
- Čekić, S. 2002. *Pokret Bagauda.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Jamušakov, Đ. 2001. *Novac imperatora od Sule do Avgusta*. Bačka Palanka: Edicija Juno Moneta.
- Mattingly, H, Sydenham, E, Sutherland, C. H. V. *1923–1984. Roman Imperial Coinage, 31 BC to AD 69. Vol. 1.* London: Spink & Son.
- Mattingly, H, Sydenham*, E. 1923-1994. Roman Imperial Coinage (RIC), vol. I (Augustus to Vitellius).* London: Spink & Son.
- Mattingly, H. 1968–1978, *Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMCRE), vol. I (Augustus to Vitellius)*, London: British Museum Publications.
- Mesihović, S. 2008. Ovidije i Ilirik. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 35: 89–100.
- Mesihović, S. 2009a. Baton Breučki – predaja i kazna. Prilozi antičkoj historiji sjeveroistočne Bosne. *Gračanički Glasnik.* 28: 24–49.
- Mesihović, S. 2009b. Hajdučija na tlu rimskih ilirskih provincija. *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu* 38: 31–39.
- Mesihović, S. 2009c. Supplementum Rebellio Illyrici I – Germanikova Pounjska ofanziva. *Historijska traganja* 4: 9–33.
- Mesihović, S. 2010a. Podjela provincije Ilirik. *Pregled – časopis za društvena pitanja* 51 (2): 87–100.
- Mesihović, S. 2010b. Aevum Dolabellae – Dolabelino doba. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 39: 99–123.
- Mesihović, S. 2011a. *Rimski vuk i ilirska zmija.* Posljednja borba. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet.
- Mesihović, S. 2011b. Transformacija identiteta Dezitijata kroz proces romanizacije. U: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju, Zbornik radova I*. Kamberović, H. (ur.), 191–213, Sarajevo: Institut za istoriju.
- Mesihović, S. 2011c. Ime ilirskog naroda Dezitijata. *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu* 40: 11–22.
- Mesihović, S. 2011d. Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 104: 55–78.

- Mesihović, S. 2012. HE[…. ?]ASTEL [.… ?] DAESITIATIVM (Modificirani izvadak iz doktorske disertacije: "Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba"). *Hrvatski narodni Godišnjak* 59: 41–86.
- Mesihović, S. 2014. *Proconsules, Legati et Praesides: Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Mesihović, S. 2014a. *Ilirike*. Sarajevo: autorsko izdanje.
- Mesihović, S. 2014b. Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine. *Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno-historijskog naslijeđa Gradina* 2: 21–136.
- Mesihović, S. 2015. *Orbis Romanus (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije)*. Sarajevo: autorsko izdanje.
- Mesihović, S. 2016. Pobuna panonske armije 14. god. n. e. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 45: 119–126.
- Mesihović, S. 2017. Familija Publija Kornelija Dolabele. *Godišnjak Udruženja* BATHINVS *Acta Illyrica 1:* 10–22.
- Mesihović, S. 2018a. *Bitka za Ilirik*. Sarajevo: Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS.
- Mesihović, S. 2018b. Baton Dezitijatski, dezitijatska politija i vizija ustanka. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 5: 87–109.
- Mesihović, S. 2018c, Predstave ilirskih *ethne* u *augusteumu* u Afrodisiju. *Godišnjak Udruženja* BATHINVS *Acta Illyrica* 2: 131–148.
- Mesihović, S. 2018d. Florov podatak o rudarstvu u središnjoj Bosni, In Jukić M. (ed), *Zbornik radova sa simpozija Rudarstvo, metalurgija i geonaslijeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka, održanog 2. i 3. XII. 2016,* Kreševo: Općina Kreševo, 18–23.
- Mesihović, S. 2020. Ovid and Illyricum. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 7 (2): 45–57.
- Mesihović, S. 2020a. *Rimljani: Život, naslijeđe, sjećanje*. Sarajevo: O. D. Font.
- Mesihović, S. 2020b. *Origines: Nastanak rimskog svijeta*. Sarajevo: O. D. Font.
- Mesihović, S. 2020c. *Principat: Vlast prvog građanina*. Sarajevo: O. D. Font.
- Mesihović, S. 2021a. *Dominat: Vlast Gospodara*. Sarajevo: O. D. Font.
- Mesihović, S. 2021b. *Prva Republika*: Sarajevo: O. D. Font.
- Mesihović, S. 2023. *Tragovi Batona. Vrela za historiju Velikog Ilirskog ustank*a. Sarajevo: autorsko izdanje.

– Mesihović, S. 2024. *Zašto i kako ubiti tiranina?* Sarajevo: autorsko izdanje.
– Mesihović, S. 2025. *Tragovi desitijatskog grada u Sarajevu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet.
– Mesihović, S, Šačić, A. 2015. *Historija Ilira*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
– Mesihović S, Kahriman Dž, Hadžiabdić F. 2021. *Fontes: Izvori za historiju rimskog svijeta.* Sarajevo: Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS – O. D. Font.
– Mirković, M. 2003. *Rimska država u doba principata i dominata (27. pre Hr. – 337. n.e.)*: *Od Avgusta do Konstantina*. Beograd: Dosije.
– Smith, W. 1875. *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray.
– Šačić, A, Mesihović, S, Veletovac, E. 2021. *Magični svijet Ilira – Historija zaboravljene civilizacije.* Sarajevo: Mladinska knjiga.